

RƏQƏMSAL İRS: GÖZLƏNTİLƏR VƏ NARAHAATLIQLAR

DOI: <https://doi.org/10.71447/2413-7235-2025-1-49>

Qənirə V. Namazova

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
magistrant*

E-mail: ganiranamazova@gmail.com

ORCID 0009-0006-0875-1302

Xülasə

Bu məqalədə müxtəlif ölkələrin rəqəmsal irsin idarə olunmasına yanaşmaları təhlil olunur. Çin rəqəmsal irsi daha çox nəzarət yönümlü çərçivədə qiymətləndirir və real ad sistemi vasitəsilə rəqəmsal aktivlərin identifikasiya olunmasını mərkəzləşdirilmiş idarəetmə modeli ilə birləşdirir. Avropa Birliyi isə hələ də bu sahədə aydın hüquqi çərçivənin formalaşdırılması üzərində işləyir. ABŞ-da isə rəqəmsal mirasçılığın hüquqi mürəkkəblikləri xüsusi olaraq vurğulanır və ölüm hallarında rəqəmsal aktivlərə ədalətli və sistemli çıxışın təmin olunması üçün vahid federal qanunun zəruriliyi qeyd olunur.

Eyni zamanda, rəqəmsal sonrakı həyatın idarə olunması ilə bağlı fərdlər arasında bilik və resurslara çıxış bərabər deyil. Sosial və rəqəmsal bərabərsizliklər bir çox insanın bu sahədə hazırlıqsız olmasına səbəb olur. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün daha əlçatan təhsil imkanlarına, istifadəçi yönümlü texnologiyalara və ədalətli siyasətlərin formalaşdırılmasına ehtiyac vardır.

Tədqiqatçılar süni intellekt texnologiyalarının daha interaktiv və mənalı rəqəmsal irs formalarının yaradılmasına töhfə verə biləcəyini irəli sürürlər. Lakin belə sistemlərin mərhumun şəxsiyyətinə və iradəsinə hörmət prinsiplərinə uyğun inkişaf etdirilməsinin vacibliyini də vurğulayırlar.

Məqalə süni intellekt dövründə insan biliklərini, xatirələrini və təcrübələrini əks etdirən rəqəmsal Süni İntellekt modellərinin yaradılması ideyasını araşdırmaqla, həyat və ölüm anlayışlarına dair dərin fəlsəfi və texnoloji sualları gündəmə gətirir.

Açar sözlər: Rəqəmsal irs, etika, məxfilik, nəzarət, çətinliklər, tətbiq, statik rəqəmsal irs, dinamik rəqəmsal irs

DİGİTAL HERİTAGE: EXPECTATIONS AND CONCERNS

Ganira V. Namazova

*Azerbaijan State University of Economics
master student*

E-mail: ganiranamazova@gmail.com

ORCID 0009-0006-0875-1302

Abstract

The article analyzes approaches to managing digital heritage in different countries. China evaluates digital heritage primarily through a control-oriented framework, combining the identification of digital assets via the real-name system with a centralized management model. The European Union is still working on establishing a clear legal framework in this area. In the United States, the legal complexities of digital inheritance are specifically highlighted, emphasizing the need for a unified federal law to ensure fair and systematic access to digital assets upon death.

At the same time, access to knowledge and resources for managing digital afterlife is uneven among individuals. Social and digital inequalities leave many people unprepared in this regard. Addressing this issue requires more accessible educational opportunities, user-oriented technologies, and the establishment of fair policies.

Researchers suggest that artificial intelligence technologies can contribute to creating more interactive and meaningful forms of digital heritage. However, they stress that such systems must be developed in accordance with principles that respect the deceased's personality and intentions.

The article explores the concept of creating digital AI models that reflect human knowledge, memories, and experiences in the era of artificial intelligence. It raises profound philosophical and technological questions regarding life and death, examining how digital heritage can preserve and extend human presence beyond mortality.

Key words: *Digital heritage, ethics, privacy, control, challenges, implementation, static digital heritage, dynamic digital heritage*

ЦИФРОВОЕ НАСЛЕДИЕ: ОЖИДАНИЯ И ОПАСЕНИЯ

Ганира В. Намазова

Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Магистрант

E-mail: ganiranamazova@gmail.com

ORCID 0009-0006-0875-1302

Резюме

В статье анализируются подходы к управлению цифровым наследием в разных странах. Китай рассматривает цифровое наследие преимущественно через призму контроля, сочетая идентификацию цифровых активов с помощью системы реальных имен и централизованную модель управления. Европейский Союз пока работает над формированием ясной правовой базы в этой области. В Соединенных Штатах особое внимание уделяется юридической сложности цифрового наследования, подчеркивая необходимость единого федерального закона для обеспечения справедливого и системного доступа к цифровым активам после смерти.

В то же время доступ к знаниям и ресурсам для управления цифровой посмертной жизнью у разных людей неравен. Социальное и цифровое неравенство оставляет многих неподготовленными в этой сфере. Для решения этой проблемы необходимы более доступные образовательные возможности, технологии, ориентированные на пользователя, и разработка справедливой политики.

Исследователи предполагают, что технологии искусственного интеллекта могут способствовать созданию более интерактивных и значимых форм цифрового наследия. При этом они подчеркивают, что такие системы должны разрабатываться с соблюдением принципов уважения к личности и воле умершего.

Статья рассматривает идею создания цифровых моделей ИИ, отражающих человеческие знания, воспоминания и опыт в эпоху искусственного интеллекта, и поднимает глубокие философские и технологические вопросы о жизни и смерти, исследуя, как цифровое наследие может сохранять и продлевать человеческое присутствие после смерти.

Ключевые слова: *Цифровое наследие, этика, конфиденциальность, контроль, проблемы, реализация, статическое цифровое наследие, динамическое цифровое наследие*

GİRİŞ

Rəqəmsal məlumatlarımız - fotosəkillər, mesajlar, sosial media fəaliyyəti, e-poçtlar və s. - hətta biz dünyamızı dəyişdikdən sonra da mövcud olmağa davam edir. Həyatımız getdikcə rəqəmsallaşdıqca, biz çox sayda rəqəmsal izlər buraxırıq. Zaman keçdikcə fərdlər terabaytlarla məlumat yaradır. Onların çoxu davamlı silinmədikcə biz həyatdan köçdükdən sonra da qala bilər. Tez-tez müxtəlif platformalara səpələnmiş bu rəqəmsal izlər şəxsiyyətimizin davamlı bir hissəsini təşkil edə bilər. Google və ya Facebook kimi onlayn platformalar siz onların xidmətlərindən istifadəni dayandırdıqdan sonra və ya siz öləndən sonra da şəxsi məlumatlarınızı istifadə etməyə və ya saxlamağa davam edə bilər (Park, Oh & Sang, 2024). Oksford tədqiqatçılarının araşdırmasına görə, Facebook indiki sürətlə böyüməyə davam edərsə, saytın 2100-cü ilə qədər 4,9 milyard ölən üzvü ola bilər. Tədqiqatçılar deyirlər ki, problem ondadır ki, onların məlumatları yaşayır – və bütün bu selfilərin, həyat yeniləmələrinin taleyi çətin mövzu olaraq qalır.

Bu kütləvi data əlçatmaz və idarə edilməsi çətin ola bilər. Evlər və ya pul kimi fiziki əşyalardan fərqli olaraq, onlayn hesablarda miras üçün aydın qaydalar yoxdur. Vəsiyyətnamə və ya etibarnamə kimi ənənəvi alətlər çox vaxt rəqəmsal hesablara tətbiq edilmir. Ailələr çaşqın qalırlar, nəyə daxil olub-olmayacaqlarını bilmirlər. Bu problemi həll etmək üçün fərdlər rəqəmsal miraslarına nəzarət etməlidirlər (George & Mamedova, 2024).

Tədqiqatçıları xüsusilə rəqəmsal bərabərsizlik maraqlandırır. Texnologiyaya giriş və bilikdəki fərqlər ədalətsiz vəziyyətlər yarada bilər. Məsələn, bəzi insanların dünyasını dəyişdikdən sonra məlumatlarını idarə etmək üçün resursları və ya bacarıqları yoxdur. Bu da ölümdən sonra şəxsi məlumatlara münasibətdə daha çox bərabərsizliyə səbəb ola bilər (Park, Oh & Sang, 2024).

Son illərdə sünİ intellektin vəfat etmiş şəxslərin rəqəmsal versiyalarını və ya “avatarlarını” yaratmaq üçün istifadə olunduğu, sünİ intellektdən sonrakı həyat anlayışı diqqəti cəlb edir. Sünİ intellektlə işləyən bu chatbotlar və ya holoqramlar mesajlar, videolar və ya sosial media yazıları kimi məlumatlardan istifadə edərək dünyasını dəyişən şəxsin səsinə, şəxsiyyətini və ya ünsiyyət tərzini təqlid edə bilər.

Ənənəvi rəqəmsal xatirələrdən fərqli olaraq, AI Afterlives danışa, reaksiya verə və zaman keçdikcə dəyişə bilər. O, mərhumun xatırlanması və ya hətta yaxınları ilə “əlaqəli qalması” üçün daha interaktiv və canlı yol təklif edir (Lei, Ma, Sun & Ma, 2023).

Lakin bu faktdır ki, istər dizayn, istərsə də defolt olaraq, onlayn mövcudluğumuz şəxsi irsimizin bir hissəsinə çevrilir və məlumat sahibliyi, məxfilik və rəqəmsal qalıqların etik idarə olunması ilə bağlı mühüm suallar doğurur.

1. Öləndə onlayn hesablara nə baş verir?

Sevilən bir insan öldükdə, onların sosial media hesabları və e-poçtları ilə məşğul olmaq prioritetlər siyahısının başında olmaya bilər. Bununla belə, zamanla, yəqin ki, sevdiyiniz insanın sosial media profilləri və rəqəmsal miras kimi tanınan digər onlayn hesabları ilə nə edəcəyiniz barədə qərar vermək istəyəcəksiniz. Kimsə vəfat etdikdə, onun rəqəmsal irsi ilə necə məşğul ola biləcəyiniz üçün üç seçim var: Onların hesablarının memorilizasiyası (xatırlanması), silinməsi və açıq buraxılması (Meitzler, Heesen, Hennig & Ammicht Quinn, 2024).

1.1 Biri dünyasını dəyişdikdə onun facebook hesabına nə ola bilər?

Siz sağ ikən “Legacy Contact” (Miras kontaktı) yəni xatirələnməmiş profilinizi idarə etmək üçün etibar etdiyiniz birini seçə bilərsiniz. Bu şəxsin ən azı 18 yaşı olmalıdır və ona mərhumun Facebook hesabını müəyyən dərəcədə idarə etməyə icazə verilir (Dignity Funerals, t.s.).

Cədvəl 1. Facebook Miras Kontaktının Məsuliyyətləri və Məhdudiyyətləri

“Miras Kontaktı” nə edə bilər?	“Miras Kontaktı” nə edə bilməz?
Ölən şəxsin profil və örtük şəkillərini dəyişdirmək	Mərhum kimi post paylaşmaq
Dost istəklərinə cavab vermək	Hesabdan mesaj göndərmək
Facebook xatirə səhifəsində hörmət yazılarını bərkitmək(pin)	Mövcud dostları silin və ya yeni dostluq sorğuları göndərmək
Səhifənin silinməsinə tələb etmək	İstənilən yazıları, paylaşılan elementləri və ya fotoşəkilləri silmək
Taymlaynda paylaşılan yazılara baxmaq	Yeni köhnə kontakt əlavə etmək

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Memorilizasiya - Ailə üzvü və ya yaxın dost hesabın “xatirə salınmasını” tələb edə bilər. Bu vəziyyətdə onların adının yanında “Xatırlama” sözü görünür.

Hesabın məxfilik parametrlərindən asılı olaraq, dostlar vaxt qrafikində xatirələrini dərc etməyə davam edə bilər, eyni zamanda şəxsin əvvəllər paylaşılan məzmunu əvvəlcə paylaşıldığı auditoriyaya görünən qalır. Xatirə hesablar dost təklifləri, reklamlar və ad günü bildirişlərindən xaric edilir. Əhəmiyyətli odur ki, hesab yadda saxlandıqdan sonra heç kim ona daxil ola bilməz və əgər heç bir miras kontakt təyin edilməyibsə, profil dəyişdirilə bilməz.

Əgər anılan şəxs Facebook səhifəsinin yeganə admini idisə, səhifə silinir. Eynilə, Facebook etibarlı yadda saxlama sorğusunu emal etdikdən sonra profili xatırlanmış tək admini olan qruplar dayandırılır (Facebook, t.s.).

1.2 Biri dünyasını dəyişdikdə onun Instagram hesabına nə ola bilər?

Qaydalar Facebooka bənzərsə də, müəyyən fərqlər mövzudur.

Cədvəl 2. Instagram və Facebook miras planlama arasındakı fərqlər

1. Instagram	2. Facebook
Ölümdən əvvəl Legacy əlaqə seçməyə imkan vermir	Sizə Legacy Contact seçməyə icazə verir
Legacy Contact hesaba daxil ola bilər	Heç kim hesaba daxil ola bilməz
Heç kim yeni yazılar, bəyənmələr, etiketlər və ya şərhlər əlavə edə bilməz, hesaba və ya hesabdan mesaj göndərə bilməz.	Miras kontaktı profil şəklini dəyişə və dostluq sorğularını qəbul edə bilər
Hesab axtarış nəticələrində görünməyəcək	Hesab axtarış nəticələrini araşdırarkən görünür

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Memorializasiyaya alternativ silinmədir. Bu halda, səlahiyyətli şəxs “İnstaqramda ölənlərin silinməsi tələbi” adlı formanı doldurmalıdır. Hesabın həmişəlik silinməsi üçün onlar ölüm sübutu təqdim etməlidirlər. Bu seçimlərdən heç biri seçilməzsə, hesab canlı qalacaq və potensial təhlükəsizlik pozuntularına qarşı həssas olacaq (Epilogue Wills, t.s.).

1.3. Mərhumun whatsapp hesabına nə olur?

Instagram və ya facebookdan fərqli olaraq WhatsAppda xatirə rejimi yoxdur, yalnız deaktivləşdirmə həyata keçirilir. Bunun səbəbi odur ki, WhatsApp Facebook və ya Instagram kimi ictimai deyil, şəxsi mesajlaşma platformasıdır.

Ölənlərin WhatsApp-a 120 gün ərzində heç kim daxil olmazsa, WhatsApp fəaliyyətsizlik səbəbindən hesabı avtomatik siləcək. Hesabın aktiv olması üçün internet bağlantısı tələb olunur. Əgər istifadəçinin cihazında WhatsApp açıqdırsa, lakin internet bağlantısı yoxdursa, o zaman hesab qeyri-aktiv olacaq. Bu, WhatsApp-ın məxfilik siyasətinin bir hissəsidir (WhatsApp, t.s.).

1.4. Ölümdən sonra linkedin hesabını necə idarə etmək olar?

LinkedIn istifadəçilərə öləndə hesablarını idarə etmək və bağlamaq üçün etibarlı şəxs seçməyə imkan verir. Əgər bu rol sizə həvalə olunubsa, həmin şəxsin öldüyünü bildirmək üçün LinkedIn ilə əlaqə saxlamalısınız. Siz təmin etməli olacaqsınız: mərhumun üzv adı, LinkedIn profilinin URL-i, mərhumla əlaqəniz, onun e-poçt ünvanı, vəfat etdiyi tarix və son iş yeri. LinkedIn tərəfindən tələb olunan formanı doldurduqdan sonra onlar onu nəzərdən keçirəcək və sonra sizinlə əlaqə saxlayacaqlar. Əgər sevdiyiniz insan etibarlı insan seçməyibse, LinkedIn ilə kimin əlaqə saxlamalı olduğuna qərar verməli və yuxarıdakı addımları yerinə yetirməlisiniz (Dignity Funerals, t.s.).

1.5. Google-da təhlil və qiymətləndirmə

Google müşahidə edir ki, uzun müddət aktiv olmamısınız (zamanı siz əvvəlcədən təyin edə bilərsiniz, məsələn, 3 ay, 6 ay və s.). Hesabınız qeyri-aktiv olduqda xəbərdar olmaq üçün 10-a qədər etibarlı şəxs seçə bilərsiniz. Siz həmçinin müxtəlif məlumatları müxtəlif insanlarla paylaşa bilərsiniz. Nəzərə alın ki, bəzi məlumatlar paylaşla bilməz (Google, t.s.). Məsələn, Google hesabınızdan 6 ay istifadə etməsəniz, Google telefonunuza/e-poçtunuza xəbərdarlıq göndərəcək. Cavab verməyə, qeyri-aktiv olduğunuzu güman edir və seçdiyiniz parametrləri işə salır (məsələn, qardaşınıza xəbər vermək, ona şəkillərinizi endirməsinə icazə vermək, sonra hesabı silmək).

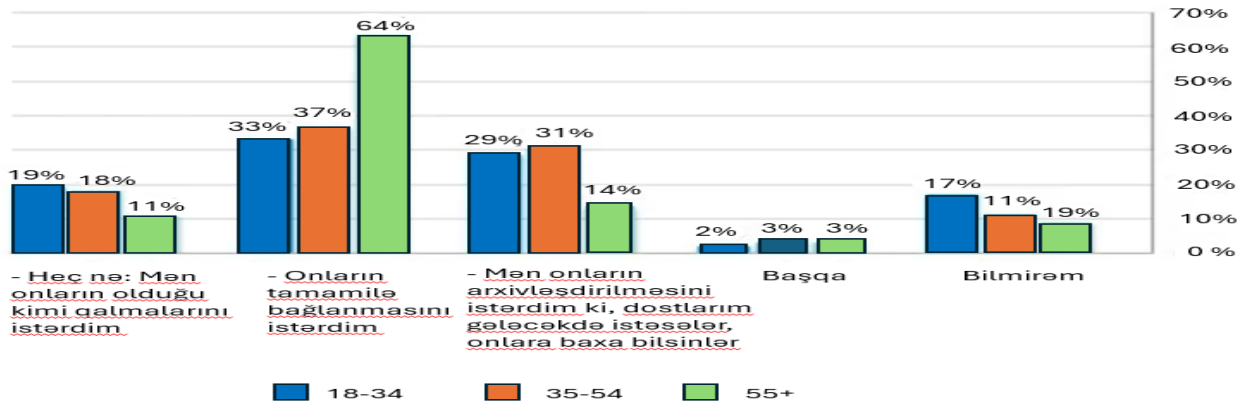
2. Mərhumun ailə üzvləri üçün məxfilik narahatlığı

Rəqəmsal mirasda əsas etik narahatlıq mərhumun məxfiliyinin potensial pozulmasıdır və bu, kədərli ailə üzvlərinə dərinlən təsir edə bilər. Sevilən birinin onlayn hesablarına daxil olmaq emosional bağlanma təklif edə bilsə də, şəxsi mesajlar, tibbi qeydlər və ya şəxsi inanclar kimi onların heç vaxt paylaşmaq istəmədiyi həssas məlumatları ifşa edə bilər. Bu, yas prosesini çətinləşdirən və ailə bağlarını gərginləşdirən nəticələrə səbəb ola bilər. Mütəxəssislər, mərhumun rəqəmsal həyatında naviqasiya zamanı ehtiyatlılığın və həssaslığın vacibliyini vurğulayırlar. Ölənlərin aydın göstərişləri olmadan ailələr etik dilemmalarla və emosional sıxıntılarla üzləşə bilər. Buna görə də, fərdlərin öz rəqəmsal irsini düşünərək planlaşdırması və platformaların giriş və mühafizəni tarazlaşdıran məxfilikdən xəbərdar protokollar hazırlaması çox vacibdir (George & Mamedova, 2024).

3. İstifadəçilərin rəqəmsal miras planlaşdırılmasına münasibəti.

YouGov-un 2013-cü ildə apardığı sorğu göstərib ki, amerikalıların 46%-i sosial media hesablarının ölümündən sonra bağlanmasını, 23%-nin arxivləşdirməyə üstünlük verdiyini, 16%-nin isə olduğu kimi qalmasını arzulayıb. Bununla belə, bu barədə fikirlər yaşa görə bir qədər dəyişirdi - 55 yaşdan yuxarı olanların demək olar ki, üçdə ikisi (64%) hesablarının tamamilə bağlanmasını istəyir (YouGov, t.s.)

Qrafik 1. YouGov-un rəqəmsal miras sorğusu
 “Dünyanızı dəyişdikdən sonra Sosial Media Hesablarınıza nə olmasını istərdiniz?”

Mənbə: dizayn müəllif tərəfindən tərtib olunmuş və yazılar tərcümə edilmişdir.

4. Rəqəmsal irsin arxasındakı böyük biznes:

Süni intellekt şirkətləri çoxlu məlumat toplayır (çox vaxt insanlar bunu dəqiq bilmədən), şəxsiyyət profilləri yaradır və bu məlumatları reklamları hədəfləmək və ya məzmunu fərdiləşdirmək üçün istifadə edir və ya satırlar. Yəni onlar davranış məlumatlarınızı sizin kimi insanları hədəfləmək istəyən reklamçılara satırlar. Hətta ölən insanların məlumatları da qiymətlidir – çünki bu, şirkətlərə canlıların duyğularını, vərdişlərini və seçimlərini izləməyə kömək edir. Beləliklə, həm ölü, həm də canlı insanların məlumatları rəqəmsal iqtisadiyyat üçün yanacaq olur. Bu, məxfilik, nəzarət və böyük texnologiya şirkətlərinin gücü ilə bağlı narahatlıqları artırır (Meitzler, Heesen, Hennig & Ammicht Quinn, 2024).

5. Ölkələrin siyasətləri

Bu bölmədə müxtəlif ölkələrin rəqəmsal mirasın idarə olunmasına dair hüquqi və institusional yanaşmaları müqayisə edilir.

5.1. ABŞ

Birləşmiş Ştatlarda bir adam öldükdən sonra onun rəqəmsal əşyalarını idarə etmək mürəkkəbdir. Etibarlı insanlara vəfat etmiş şəxsin rəqəmsal aktivlərinə daxil olmağa kömək edən, Rəqəmsal Aktivlərə Yenidən İşlənmiş Vahid Fidusiar Giriş Aktı (RUFADAA) adlı qanun olsa da, bütün dövlətlər buna eyni şəkildə əməl etmir. Bu, çətinlik və hüquqi problemlər yaradır. Həmçinin, Google və Facebook kimi böyük texnoloji şirkətlərin öz qaydaları var, hətta ölən şəxs icazə versə belə, vacib rəqəmsal hesablara girişi bloklaya bilər. Saxlanan Kommunikasiyalar Aktı kimi onlayn məxfiliyi qorumaq üçün nəzərdə tutulan federal qanunlar da ailə üzvlərinin rəqəmsal məlumatlara çıxışını dayandıra bilər. Bundan əlavə, rəqəmsal fayllar başqa ölkələrdə saxlanılırsa, fərqli beynəlxalq qanunlar işləri daha da çətinləşdirir. Mütəxəssislər bildirirlər ki, ABŞ-ın bütün ştatlarda və şirkətlərdə rəqəmsal mirasları ədalətli və asan idarə olunması üçün aydın bir federal qanuna ehtiyacı var (Chowdhury, t.s.).

5.2. Çinin Real Ad Sistemi və onun Rəqəmsal İrs üçün Təsirləri

Hökumət tərəfindən tənzimlənən rəqəmsal şəxsiyyətin ən görkəmli nümunələrindən biri Çinin Internet Real Ad Sistemidir ki, bu da fərdlərdən əksər internet əsaslı xidmətlərə müraciət etməzdən əvvəl təsdiqlənmiş şəxsi məlumatlarını (məsələn, milli ID nömrəsini) təqdim etməyi tələb edir.

2017-ci il Kibertəhlükəsizlik Qanununun bir hissəsi kimi təqdim edilən bu tənzimləmə istifadəçilərin sosial mediada, onlayn forumlarda və mesajlaşma platformalarında hesablar yaratarkən öz həqiqi adları ilə qeydiyyatdan keçmələrini tələb edir.

Nəticədə, Çində rəqəmsal identifikasiyalar hüquqi şəxsiyyətlərlə sıx bağlıdır və bu, daha çox hökumət nəzarətinə imkan verir, həm də insanın həyatı boyu və ondan sonrakı rəqəmsal varlığına daha birbaşa nəzarət etməyə imkan verir.

Bu mərkəzləşdirilmiş və dövlət tərəfindən tətbiq edilən şəxsiyyətin yoxlanılması sisteminin rəqəmsal mirasın idarə olunması üçün əhəmiyyətli təsirləri var, çünki o, səlahiyyətli və ya ailə üzvləri üçün ölmüş şəxsin onlayn hesablarını izləmək və potensial olaraq deaktiv etmək prosesini asanlaşdırır. Bununla belə, o, həmçinin ölümdən sonra məxfilik, məlumatların saxlanması və ölümdən sonra davam edən nəzarət potensialı ilə bağlı narahatlıqları artırır (Wikipedia, t.s.).

5.3. Avropa Birliyi

Avropa Birliyində rəqəmsal mirasın idarə edilməsi üçün vahid hüquqi baza yoxdur, bu da milli yanaşmaların parçalanmasına və fərdlər və əmlak planlaşdırıcıları üçün qeyri-müəyyənliyə səbəb olur. GDPR ömür boyu məxfiliyin qorunmasını təmin etsə də, ölümündən sonrakı məlumat hüquqlarına əsasən səssiz qalır.

Fransa və Almaniya kimi bəzi ölkələr bu boşluğu aradan qaldırmaq üçün milli qanunlar qəbul ediblər, lakin ümumilikdə uyğunsuzluq AI üzv dövlətlərində davam edir.

Rəqəmsal aktivlər daha mürəkkəb böyüdükcə – sosial mediadan tutmuş blokçeyn əsaslı holdinqlərə qədər – ekspertlər qanuni varislərin rəqəmsal miraslara təhlükəsiz və qanuni şəkildə daxil olmasını təmin etmək üçün şəxsiyyətin yoxlanılması, rəqəmsal vəsiyyətnamələr və ağıllı müqavilə əsasında mirası birləşdirən hərtərəfli qanunvericiliyə çağırırlar (Chowdhury, t.s.).

5.2 Statik və dinamik rəqəmsal miras

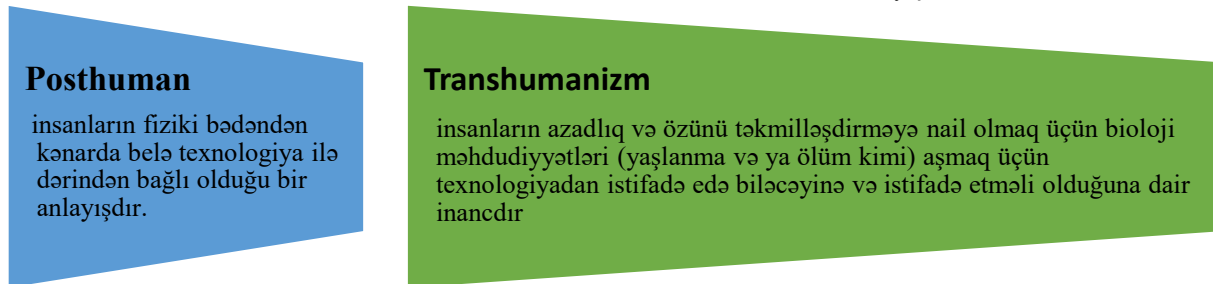
Rəqəmsal miras bir insanın ölümündən sonra sosial media hesabları, fayllar, mesajlar və parollar kimi şəxsi və mənalı rəqəmsal əşyalara aiddir. Bu rəqəmsal materiallar yaxınlarına mərhumu xatırlamağa və onların dəyərləri, xatirələri və şəxsiyyəti ilə bağlı hiss etmələrinə kömək edir.

Həyatımız daha rəqəmsallaşdıqca, bu mirasların əhəmiyyəti artır. Bununla belə, rəqəmsal mirasların ötürülməsi böyük miqdarda məlumat, çoxsaylı cihaz və platformalar, məhdud giriş vaxtı və məxfilik və təhlükəsizliklə bağlı narahatlıqlar kimi problemlərə görə çətin ola bilər. İnsan-Kompüter Qarşılıqlılığı (HCI) kimi sahələrdə tədqiqatçılar insanların rəqəmsal miraslarla necə qarşılıqlı əlaqədə olduqlarını - şəxsiyyətlərin necə yadda qaldığını, xatirələrə necə daxil olduğunu və rəqəmsal materialların necə saxlanıldığını və ya silindiğini öyrəniblər. Ənənəvi olaraq, rəqəmsal miraslar statikdir, yəni ölümdən sonra dəyişmir və ya cavab vermir. Bu, onların kədərli yaxınlarına dəstək olmaq və ya mərhumun tam şəxsiyyətini təmsil etmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Bunu həll etmək üçün ekspertlər daha interaktiv, dinamik və fərdi rəqəmsal miraslar yarada bilən yeni süni intellekt texnologiyalarından istifadə etməyi təklif edirlər. Bu süni intellektə əsaslanan miraslar emosional şəfanı daha yaxşı dəstəkləyə bilər və mərhumları xatırlamaq üçün daha cəlbədicə bir yol təqdim edə bilər (Lei, Ma, Sun & Ma, 2023).

6. Rəqəmsal Dünyada Kimlik

Texnologiya və internet təkamül etdikcə, onlar təkcə bizim necə yaşadığımızı və ünsiyyət qurduğumuzu deyil, həm də həyat, şəxsiyyət, ölüm və insan olmağın nə demək olduğunu necə düşündüyümüzü dəyişir. Burada iki əsas anlayış ortaya çıxır:

Şəkil 1. Posthuman və Transhumanizm anlayışı

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Transhumanistlər üçün bədən bir maneədir - onlar rəqəmsal şəxsiyyətlər kimi informasiya vasitəsilə yaşamaq istəyirlər.

Onlayn olaraq insanlar özlərinin yeni versiyalarını yarada bilirlər - şəxsiyyətləri onların real dünya bədənə və ya həyatı ilə məhdudlaşmır.

Texnologiya bizə özümüzü fərqli şəkildə təqdim etməyə imkan verir, lakin bu, bizi həqiqi, fiziki mənliliklərimizdən də ayıra bilər (Liu, t.s.).

7. Ölülərin yeni rəqəmsal şəxsiyyəti ola bilərmi? Rəqəmsal həyatda şəxsiyyət sabitliyi

Diane qeyd edir ki, rəqəmsal fotoşəkillər həqiqətən keçmiş göstərmir - onlar müasir obyektiv vasitəsilə indi onun haqqında nə düşündüyümüzü göstərir.

Onda belə bir sual ortaya çıxır: Şəxsiyyət həqiqətən bizim xatirələrimizdirmi?

Walter və başqaları “yox” deyirlər: biz başqaları ilə münasibətlərimizə görə formalaşırıq, təkcə beynimizdəki və ya rəqəmsal sənədlərlə deyil.

Kimisə yenidən yaratmaq üçün yalnız onlayn məlumatlardan istifadə onun real həyat xatirələrini və dərinliyini tərk edir.

Süni İntellekt klonları insanların həqiqətən kim olduqlarını təhrif etmək riski var.

Walters deyir ki, heç vaxt kiminsə əsl özünü heç bir formada tutma bilməzsən.

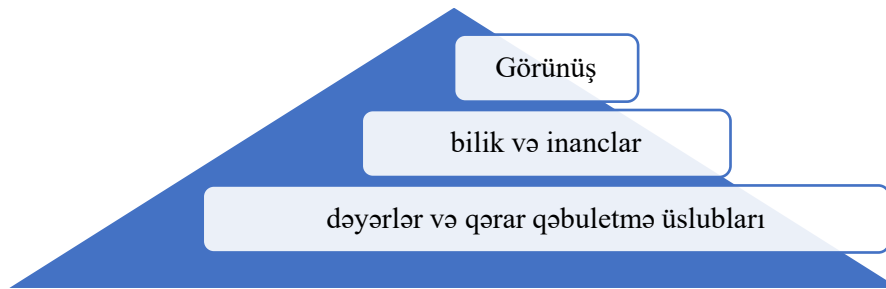
Simondon iddia edir ki, bizim şəxsiyyətimiz həmişə dəyişir - insanlar və dünya ilə qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə. Bir insanın süni intellekt və ya bot versiyasını yaratdıqda, bir anda kim olduğunu dondururuq. Ancaq real insanlar həmişə inkişaf edir - ona görə də onları dondurmaq natamam və ya hətta ədalətsiz ola bilər.

Walters qeyd edir ki, rəqəmsal izlər vasitəsilə kiminsə əsl mahiyyətini heç vaxt tam şəkildə tutma bilməyəcəyik.

Ancaq rəqəmsal axırətdə şəxsiyyət yoxa çıxmır, sadəcə olaraq dəyişdirilir (Liu, t.s.).

Lei və başqaları. (2025) bu məsələni keyfiyyətli tədqiqatlarında araşdırıb, burada iştirakçılar üç əsas aspektdə ardıcılığın qorunmasının vacibliyini vurğuladılar:

Şəkil 2. Şəxsiyyətdə 3 əsas aspekt

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Tədqiqata görə, statik təsvirlər (məsələn, arxivləşdirilmiş sosial media məzmunu) şəxsiyyətin anlıq görüntülərini qoruyub saxlasa da, süni intellekt əsaslı sistemlər təkamül edə və canlılarla qarşılıqlı əlaqədə ola bildiyi üçün mürəkkəbliyi təqdim edir.

Bu, sual doğurur: Bu AI agentləri insanı ölüm zamanı olduğu kimi əks etdirmək üçün statik qalmalıdır, yoxsa yeni kontekstlərə və münasibətlərə uyğunlaşmalıdırlar?

Bəzi iştirakçılar mərhumun məlum perspektivlərindən istifadə edərək yeni hadisələrə cavab verməyi öyrənmək kimi məhdud təkamülü dəstəkləsələr də, digərləri davam edən yeniləmələrin fərdin əsl mahiyyətini təhrif edə və ya silə biləcəyindən narahat olduqlarını bildirdilər.

Bu tapıntılar texnoloji qabiliyyət və emosional orijinallıq arasındakı gərginliyi vurğulayır və gələcək AI memorial sistemlərinin uyğunlaşma qabiliyyəti ilə mərhumun orijinal şəxsiyyətinə hörmət arasında incə bir tarazlıq yaratmalı olduğunu göstərir.

Beləliklə, dizaynerlər hesabatlılığı və etimadı təmin etmək üçün qaydalara əsaslanan öyrənmə məhdudiyyətləri, istifadəçi tərəfindən fərdiləşdirilmiş yeniləmə icazələri və şəffaf qarşılıqlı əlaqə qeydləri kimi şəxsiyyət bütövlüyünü qoruyan mexanizmləri birləşdirməyə təşviq edilir (Lei, Ma, Sun & Ma, 2023).

8. Ölümdən sonrakı həyata hazırlıq.

L. Y. J. Park və digərlərinin (2024) tərəfindən vurğulandığı kimi fərdlərin rəqəmsal irsini idarə etmək qabiliyyəti üç rəqəmsal uçurum səviyyəsi ilə formalaşır: infrastruktur girişi (birinci səviyyə), rəqəmsal bacarıqlar və istifadə nümunələri (ikinci səviyyə) və rəqəmsal resursları həyatdan sonrakı həyatın planlaşdırılması (üçüncü səviyyə) kimi mənalı həyat nəticələrinə çevirmək qabiliyyəti.

Bu bölgülər təcrid olunmur, lakin tez-tez ardıcıl və ya mürəkkəb formalarda fəaliyyət göstərir, yəni çatışmazlıqlar bir-birinin üzərində qurula bilər - çıxışı olmayanlar da çox vaxt bacarıqlara malik deyillər və hətta bacarıqlar mövcud olsa belə, bəzi şəxslər hələ də rəqəmsal irsi planlaşdırmaq və ya onun öhdəsindən gəlmək üçün rəqəmsal vasitələrdən səmərəli istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər.

Bu çərçivə göstərir ki, rəqəmsal sonrakı həyatın idarə edilməsi sadəcə şəxsi üstünlük və ya məlumatlılıq məsələsi deyil, həm də yaş, təhsil, gəlir, irq və cins kimi sosial-demoqrafik amillərlə dərinlən bağlı olan bir məsələdir.

Marjinal mənşəli şəxslər, xüsusən yaşlılar, daha az təhsilli və iqtisadi cəhətdən əlverişsiz insanlar - rəqəmsal qalıqlarını idarə etməyə daha az hazırdırlar. Buna görə də, rəqəmsal irsin planlaşdırılması rəqəmsal bərabərsizlik obyektivindən başa düşülməlidir, daha inklüziv siyasətlərə, rəqəmsal savadlılıq təşəbbüslərinə və bütün istifadəçilərə mənalı rəqəmsal sonrakı həyat hazırlığı ilə məşğul olmağa imkan verən platforma dizayn müdaxilələrinə çağırır (Park, Oh & Sang, 2024).

L. Y. J. Park və digərlərinin (2024) araşdırması göstərir ki, rəqəmsal sonrakı həyata hazır olmaq təkcə şəxsi seçim deyil, həm də sosial və rəqəmsal bərabərsizliklər tərəfindən formalaşır. Daha yaxşı internetə,

daha güclü rəqəmsal bacarıqlara və daha çox biliyə malik olan insanlar öldükdən sonra onlayn məlumatlarının başına gələnlərə daha çox hazırlaşırlar.

Bununla belə, bir çox insanlar, xüsusən də gəlirləri və ya təhsil səviyyəsi aşağı olanlar bu resurslardan məhrumdurlar.

Araşdırma nəticəsində məlum olub ki, sadəcə internetə çıxışın olması kifayət deyil. İnsanlar həmçinin rəqəmsal məlumatlarını necə idarə etməyi və ölümdən sonra onun üçün planlar qurmağı bilmək üçün rəqəmsal savadlı olmalıdırlar.

Başqa bir vacib məqam "məxfilik paradoksu"dur, burada insanlar onlayn məxfiliklərinə əhəmiyyət verdiklərini deyirlər, lakin onlar tədbir görmürlər - çox vaxt necə etməli olduqlarını bilmirlər və ya alətləri yoxdur. Yalnız az sayda insan, adətən imtiyazlı mənşəli insanlar rəqəmsal qalıqlarını idarə etməyə həqiqətən hazırdırlar.

Bu onu göstərir ki, mövcud siyasət və platformalar hamıya kömək etmək üçün kifayət qədər iş görmür. Bunu düzəltmək üçün bizə daha yaxşı rəqəmsal təhsil, rəqəmsal qalıqları idarə etmək üçün praktik alətlər və ölümdən sonra istifadəçiləri qorumaq üçün daha güclü siyasətlər lazımdır.

Rəqəmsal ölümdən sonrakı həyata hazırlaşmaq təkcə texnoloji bilikləri olanlar və ya varlılar üçün deyil, hər kəsin edə biləcəyi bir iş olmalıdır (Park, Oh & Sang, 2024).

NƏTİCƏ

Biz iki dəfə ölürük - ürəyimiz dayandıqda və datamız silindikdə. Həyatımız daha rəqəmsallaşdıqca, ölümdən sonra onlayn varlığımızla nə baş verdiyi ciddi bir problemə çevrilir. Instagram və Facebook kimi sosial media platformalarından Google, WhatsApp və LinkedIn kimi xidmətlərə qədər rəqəmsal izlərimiz biz getdikdən sonra da yaşayır.

Bu, məxfilik, şəxsiyyət və bu dataya kimin nəzarət etməli olduğuna dair çoxlu suallar yaradır.

Ailələr üçün, sevilən birinin rəqəmsal hesablarına daxil olmaq kədərlənməyə kömək edə bilər, lakin bu, həm də şəxsin gizlətmək istədiyi şəxsi məlumatları ortaya çıxara bilər. Eyni zamanda, şirkətlər pul qazanmaq üçün həm dirilərin, həm də ölümlərin məlumatlarından istifadə etməyə davam edərək, müşahidə və etika ilə bağlı narahatlıq doğurur.

Fərqli ölkələr rəqəmsal irsi müxtəlif yollarla idarə edirlər. Məsələn, Çin insanları daha asan izləmək üçün real ad sistemlərindən istifadə edir, Avropa Birliyi isə hələ də aydın hüquqi yanaşma üzərində işləyir. ABŞ-da isə rəqəmsal mirasçılığın mürəkkəbliyi, ölümdən sonra rəqəmsal aktivlərə ədalətli və ardıcıl çıxışı təmin etmək üçün vahid federal qanuna təcili ehtiyac olduğu vurğulanır.

Hər kəs öz rəqəmsal sonrakı həyatlarını idarə etmək üçün eyni giriş və ya biliyə malik deyil. Sosial və rəqəmsal bərabərsizliklər bir çox insanın hazır olmaması deməkdir. Buna görə də hər kəsə çox gec olmadan öz rəqəmsal gələcəyinə nəzarət etməyə kömək etmək üçün daha yaxşı təhsilə, daha çox istifadəçi dostu alətlərə və daha ədalətli siyasətlərə ehtiyacımız var.

Tədqiqatçılar süni intellekt kimi yeni texnologiyaların daha interaktiv və mənalı rəqəmsal irslər yaratmağa kömək edə biləcəyini təklif edirlər, lakin onlar həmçinin xəbərdarlıq edirlər ki, bu cür sistemlər mərhumun əsl şəxsiyyətinə hörmət etməlidir.

Süni intellekt əsrində insanın biliklərini, xatirələrini və təcrübələrini özündə cəmləşdirən rəqəmsal AI versiyaların yaradılması ideyası həyat anlayışlarının heyvətamiz təkamülünü təqdim edir. Bu Süni İntellekt vasitələrin yaxşı və ya pis olduğunu hələ də bilmirik - onlar çox yenidir və hələ ki, kifayət qədər araşdırma yoxdur. Ancaq bir şey aydındır: Onlar sürətlə böyüyürlər. Və onlardan etik və mənalı şəkildə necə istifadə edəcəyimizi diqqətlə düşünməliyik.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Chowdhury, J. (t.s.). Digital legacy: Redefining estate law in the age of social media and virtual assets. Innovative Legal Research & Analysis.
2. Dignity Funerals. (t.s.). Dealing with social media accounts after death. <https://www.dignityfunerals.co.uk/what-to-do-when-someone-dies/dealing-with-social-media-accounts-after-death/>
3. Epilogue Wills. (t.s.). What happens to your Instagram after you die. <https://epilogu ewills.com/blog/what-happens-to-your-instagram-after-you-die>
4. Facebook. (t.s.). Memorialized accounts. <https://www.facebook.com/help/103897939701143>
5. George, A. S., & Mamedova, S. (2024). Digital afterlife: Preserving online legacies beyond death. Partners Universal International Innovation Journal (PUIIJ), 2(1), 1–2.
6. Google. (t.s.). What happens to your account when you pass away. <https://support.google.com/accounts/answer/3036546?hl=en>
7. Lei, Y., Ma, S., Sun, Y., & Ma, X. (2023). “AI Afterlife” as Digital Legacy: Perceptions, Expectations, and Concerns. In Proceedings of the 2023 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems.
8. Liu, G. (t.s.). The digital afterlife and the death. <https://gingerliu.substack.com/p/the-digital-afterlife-and-the-death>
9. Meitzler, M., Heesen, J., Hennig, M., & Ammicht Quinn, R. (2024, Oktyabr 17). Digital Afterlife and the Future of Collective Memory. Memory Studies Review.
10. Park, L. Y. J., Oh, Y. W., & Sang, Y. (2024). Digital access, digital literacy, and afterlife preparedness: Societal contexts of digital afterlife traces. Social Media + Society, 10(1).
11. WhatsApp. (t.s.). What happens to your WhatsApp account after death. <https://faq.whatsapp.com/828406668498455>
12. Wikipedia. (t.s.). Internet real-name system in China. https://en.wikipedia.org/wiki/Internet_real-name_system_in_China
13. YouGov. (t.s.). Our digital legacy. <https://today.yougov.com/society/articles/7747-our-digital-legacy>